

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ: НАУКОВИЙ ПОШУК ЩОДО НОВАТОРСЬКИХ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ МИНУЛОГО**

Вивчаючи педагогічний досвід минулого та прагнучи за його допомогою вирішити сьгоднішні проблеми освітньої галузі, визначити найоптимальніші шляхи їх розв'язання, сучасні історики педагогіки у процесі здійснення наукових пошуків неодмінно замислюються над питанням джерельної бази своїх досліджень. Адже цінність історико-педагогічного дослідження визначають не загальні тези, а факти і аргументи, які дослідники черпають з джерел, піддаючи їх критиці, аналізу, встановлюючи їх автентичність і вірогідність. Необхідність такого роду діяльності особливо зросла останнім часом, коли відбулося значне ускладнення структури історико-педагогічного знання, з'явилися нові методологічні підходи, можливість використання раніше заборонених дослідницьких методів та методик.

Джерельна база історії педагогіки, з одного боку, поповнюється значним масивом нових фактів і явищ, у науковий обіг вводяться невідомі або замовчувані досі джерела, а з іншого – відбувається процес очищення її від фальсифікацій і спотворень, долаються нашарування ідеологічно-класового підходу до відбору та інтерпретації джерел. Зросла потреба нового підходу до аналізу і синтезу джерел, що дає змогу з'ясувати їхнє походження, авторство, особливості функціонування в тих конкретно-історичних умовах, в яких вони були створені. У цьому зв'язку доречно навести застереження академіка-секретаря відділення теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук України О.В. Сухомлинської початкуючим дослідникам про те, що “з огляду на зміну сучасної історико-педагогічної парадигми ... зараз неможливо просто процитувати першоджерело або ж переказати те, що науковці вже сказали” [8: 41].

З питанням джерельної бази історико-педагогічних досліджень, як вже зазначалося вище, тісно пов'язане питання про методи його проведення. Сучасний історик педагогіки, працюючи з інформацією про педагогічні події минулого, носіями якої є джерела – письмові документи, усні перекази, звичаї, ритуали й обряди, матеріальні (речові) пам'ятки, образотворчі матеріали – використовує певне коло методів, а саме: реконструкції, пояснення й розуміння. Метод реконструкції розв'язує завдання відтворення ряду подій, що становить реальний зміст історико-педагогічного процесу, розгорнутого у просторі і часі, певних соціокультурних умовах. Мета методу пояснення – розуміння суті й значення історико-педагогічних подій, виділення в них основного й другорядного, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, розкриття механізмів їх виникнення і трансформації, пізнання закономірностей функціонування і розвитку педагогічних подій минулого.

Історико-педагогічний процес як грань культурно-історичного процесу проінятий людськими смислами, осягнення яких ставить перед дослідниками особливі пізнавальні проблеми, бо смисл вимагає розуміння, що заснований на діалозі з джерелами, а через джерела – з їх творцями, що і наповнювали їх людськими смислами. Процедура розуміння дає змогу розглядати джерела як повноправні суб'єкти спілкування, з якими історик педагогіки вступає в діалогічні відносини. Ці діалогічні відносини спрямовані на розуміння специфічної людської реальності, що у кожному новому діалозі народжує новий смисл. Саме тому збережені в історико-педагогічних джерелах і доступні нашому сприйняттю смисли, зміст свідомості і вчинків людей, які ставили і вирішували проблеми освіти, в принципі не піддаються кінцевій, єдино правильній, раз і назавжди даній інтерпретації [4: 9].

Як провадити виявлення, дослідження та використання джерел, правильно їх систематизувати та класифікувати, встановити вірогідність джерельної інформації? На ці питання тією чи іншою мірою дають відповіді сучасні науковці О.В.Аніщенко, Г.І.Артемчук,

Н.М.Кушнарєнко, І.М.Найдьонов, М.І.Сметанський, І.Л.Холковська, В.М.Шейко та ін. Метою даної публікації є розгляд кола джерел та отримуваних з їх допомогою знань щодо новаторських шкіл минулого. А оскільки для вузьких рамок статті і ця конкретна тема є доволі широкою, зосередимося на джерелах знань про два навчально-виховні заклади минулого – Київське дитяче містечко ім. В.І. Леніна та Липецьку школу ім. П.В. Щепкіна, що на Харківщині. Новаторська діяльність обох проходила приблизно в один і той же час та мала певний вплив на розвиток освітньої галузі України.

Вивчення та аналіз різного роду джерел дозволив встановити, що серед вітчизняних новаторських освітньо-виховних закладів минулого одним із найбільших та надзвичайно активним у галузі педагогічного експериментування було Київське дитяче містечко ім. В.І. Леніна, створене в травні 1923 р. на базі дитячих будинків м. Києва. Відомості про створення Ленінська (так Київське дитяче містечко називали у 20-ті роки минулого століття) знаходимо у ряді писемних джерел: матеріалах Державного архіву м. Києва [1], журнальних статтях Б.С. Манжоса [5] і Л.В. Тютюнник [9], дисертаційному дослідженні Л.В. Тютюнник [10].

Зрозуміти умови та причини виникнення дитячих містечок як одного із типів навчально-виховних закладів минулого допомагають освітні документи. Серед таких потрібно назвати затверджене 2.07.1919 р. Радою народних комісарів України “Положення про єдину трудову школу УРСР” [6], що явилось важливим кроком на шляху створення нової школи у пореволюційний період. Нова школа повинна була передусім відповідати новим соціально-економічним і політичним завданням, відображати у системі виховання нові суспільні цінності і відносини. Ідеї і принципи нової педагогіки потрібно було перевіряти і удосконалювати на практиці. У зв’язку з цим виникла необхідність проведення досвідної роботи. У світлі виданої 1.07.1920 р. “Декларації Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей” [12] стає цілком зрозумілою орієнтація освітньої галузі на дитячий будинок як основний освітній заклад, що у складних умовах повоєнного часу мав вирішити завдання матеріального утримання, навчання і виховання дітей.

Отже, організація Київського дитячого містечка як досвідної навчально-виховної установи була викликана рядом чинників, як соціально-економічних, так і педагогічних. Зміна суспільно-політичного устрою після революційних подій 1917 р. призвела до інтенсивних зрушень у різних галузях, в тому числі і в освітній. Назріла потреба змінити систему освіти, створити таку, котра відповідала б вимогам часу. Створення Київського дитмістечка було закономірним соціально-педагогічним явищем загального процесу формування основ нової системи в Україні в пореволюційну добу.

Основні організаційні принципи такого типу навчально-виховних установ як дитячі містечка викладені у “Тимчасовому положенні про дитяче містечко”, що увійшло до “Порадника соціального виховання” за 1924 рік [7]. Згідно цього документа об’єднання окремих дитячих будинків у дитмістечко повинно було проводитися по територіальному і адміністративно-організаційному принципу, тобто складатися з приміщень під дитячі будинки, школу, центральний клуб і бібліотеку, лікарню і амбулаторію, квартири для педагогічного й технічного персоналу, майстерні, господарські будівлі. Для успішної реалізації сільськогосподарського нахилу і самостійного забезпечення продуктами харчування у дитячого містечка, розташованого у сільській місцевості, мала бути ділянка землі, худоба для її обробки, відповідні знаряддя праці. Господарська діяльність дитмістечка була централізованою: усі кошти, що відпускалися на його утримання, та доходи від виробничої бази належали містечку у цілому і використовувались за вказівками планової комісії дитмістечка.

Найвищим керівним органом, котрий вирішував усі питання діяльності містечка, були загальні делегатські збори, за ними йшла Рада містечка, очолювана завідуючим. До Ради входили: завідуючий педагогічною частиною (голова методичної комісії дитмістечка), завідуючий господарською частиною, завідуючий медичною частиною, завідуючі окремими дитячими будинками, голова комсомольської організації, по одному представнику від

організацій-шефів, президія центрального виконкому дітей, один представник технічного персоналу. Центральний виконком дітей обирався на загальних делегатських зборах у складі 1-2 чоловік від будинку-колективу. Йому підпорядковувались виконками окремих дитячих будинків [7: 64–65].

Матеріали Державного архіву м. Києва та дисертаційного дослідження Л.В. Тютюнник дають широкий фактологічний матеріал не лише щодо організаційної побудови та управління Київським дитячим містечком ім. В.І.Леніна, але й відносно особливостей навчально-виховної роботи цього закладу. Навчально-виховна робота дитмістечка базувалася на ідеях нової трудової школи, експериментально-досвідним шляхом намічались шляхи і методи переведення їх в життя, визначалися зміст і методи шкільного навчання, розроблялася система виховання дітей і підлітків, що сприяло вирішенню актуальних педагогічних проблем того часу.

Інформацію про запровадження у Ленінську нових навчальних і виховних технологій знаходимо у такому джерелі як педагогічна персоналія. О.В. Сухомлинська у навчальному посібнику “Українська педагогіка в персоналіях” (2005), подаючи відомості про Б.С. Манжоса – завідувача навчальною частиною дитмістечка, зауважує що саме під його керівництвом у Ленінську вперше в Україні було організоване навчання по Дальтон – плану, суть якого полягала в індивідуалізованому і самостійному опрацюванні навчального матеріалу за “підрядами” на основі “контракту” між учителем і учнем [11: 163]. Такі ж само відомості знаходимо у автобіографічних матеріалах педагога, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об’єднань України [13: 10].

Особливо цінним джерелом є матеріали (статті, доповідні записки, виступи) безпосередніх учасників і організаторів навчально-виховного процесу в досліджуваних закладах. Так, стаття Б.С. Манжоса “Из практики детского городка им. Ленина в Киеве”, видрукована у журналі “Путь просвещения” за 1924 рік, містить докладні відомості про життя Ленінська, зокрема про цікавий досвід дитячого самоврядування, що охоплювало навчання, працю, відпочинок дітей [5: 92].

Слід підкреслити також важливість і цінність архівних матеріалів. Найбільше інформації про Київське дитяче містечко “Ленінськ” зберігається у Державному архіві м. Києва. Крім вже зазначених вище відомостей цього архіву, знаходимо там дані про досвід трудового навчання і виховання у дитячому містечку, підготовку школярів до майбутньої професійної діяльності, організацію учнівської діяльності з громадсько – корисною направленістю. Крім протоколів засідань педради і завідуючих колективами дитмістечка, планів роботи на літо, книги наказів Ленінська, особливо пізнавальними у цьому відношенні є “Доповідна записка до президії Київського Виконавчого комітету про надання землі для створення зразкового агрогосподарства в дитячому містечку” [2] та “Річний звіт про виробничу працю вихованців дитмістечка” [3].

Накопичений педагогічним колективом Ленінська багатий досвід навчально – виховної роботи ставав у нагоді вчителям шкіл і студентам педагогічних вузів, які отримували в дитмістечку консультації та рекомендації, відвідували щорічні виставки, на яких була широко представлена уся робота дитмістечка (навчальна, виховна, клубна та ін.). Інформацію про це знаходимо у дисертаційному дослідженні Л.В. Тютюнник “Проблеми діяльності досвідних закладів Наркомосу України (1922 – 1937 рр.)” [10: 90–92].

Ще одним джерелом історико-педагогічного дослідження можуть слугувати монографії або нариси з історії розвитку навчально-виховного закладу. Саме до такого типу джерел відноситься книга С.Х. Чавдарова “Липецька школа ім. П.В. Щепкіна” (1939) [14]. В ній автор детально проаналізував діяльність школи, зосередившись на історії виникнення і розвитку цього навчального закладу, організації навчальної і виховної роботи, особі незмінного протягом багатьох років директора закладу – Петра Васильовича Щепкіна (1865–1941).

Власне, уся історія школи №2 с. Липці, що на Харківщині, нерозривно пов’язана з ім’ям П.В.Щепкіна, який 1890 року почав вчителювати у Липецькій школі, пропрацювавши

там усе своє життя. В 1924 році його першого серед учителів України за особливі заслуги в організації трудової школи було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора УРСР.

У книзі “Липецька школа ім. П.В. Щепкіна” С.Х. Чавдаров детально розглядає новаторську діяльність цього навчально-виховного закладу, яка проявилася у вихованні в учнів рис патріотизму, інтернаціоналізму, антирелігійній роботі в школі й на селі, розвитку дитячої творчості. Водночас потрібно зауважити, що авторські оцінки книги через наявність в них ідеологічних і партійних підходів потребують нині виваженого і вдумливого аналізу та відповідного ставлення з боку сучасних істориків педагогіки. Проте це зауваження ніяким чином не зменшує цінності книги як джерела інформації.

Підсумовуючи все викладене вище, можна дійти висновку про те, що джерельна база є своєрідним фундаментом будь-якої історико-педагогічної праці, а опанування методами роботи з джерелами – неодмінною умовою успішної дослідницької діяльності історика педагогіки на всіх етапах: від пошуку і виявлення джерел, їх систематизації і класифікації до наукової критики, встановлення вірогідності джерельної інформації, її інтерпретації. Кожне історико-педагогічне дослідження відображає конкретні педагогічні явища крізь призму подій та поглядів тієї чи іншої епохи. Тому працюючи з документами та іншими джерелами минулих років варто оцінювати історичні події та факти з урахуванням конкретних соціальних умов того періоду, а також сучасних тенденцій освіти і культури. Важливою методологічною вимогою до історико-педагогічної реконструкції минулого є вимога комплексного використання всіх типів джерел, їх взаємоперевірка і взаємодоповнення, синтез усіх отриманих даних, злиття аналізу джерел з їх педагогічною інтерпретацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів м. Києва. – Ф. Р-318. – Оп. 1. – Спр. 2.
2. Державний архів м. Києва. – Ф.Р-318. – Оп. 1. – Спр. 134.
3. Державний архів м. Києва. – Ф.Р-318. – Оп. 1. – Спр. 136.
4. Корнетов Г.Б. История педагогики: Введение в курс “История образования и педагогической мысли”: Учебное пособие. – М.: Изд-во УРАО, 2003. – 296 с.
5. Манжос Б. Из практики детского городка им. Ленина в Киеве // Путь просвещения. – 1924. – №7. – С. 89–99.
6. Положение о единой трудовой школе Украинской Советской Социалистической республики // Вільна українська школа. – 1918–1919 н.р. – С. 49.
7. Руководство по социальному воспитанию. Изд. 4-ое, перераб. – Х.: Главсоцвос Наркомпроса УССР, 1924.
8. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С.41 – 45.
9. Тютюнник Л.В. З історії Київського дитячого містечка ім. В.І.Леніна // Початкова школа. – 1991. – №4. – С. 2 – 5.
10. Тютюнник Л.В. Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомоса Украины / 1922 – 1937 гг. / Дис. ... канд. пед. наук. – Киев. – 1992. – 201 с.
11. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України. – Ф.166. – Оп. – 1. – Спр. 956. – Арк. 35–36.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Спр. 47515. – К.834.
14. Чавдаров С.Х. Липецька школа ім. П.В. Щепкіна. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”, 1939. – 136 с.